

ՊԱՂԵՍՏԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՔԱԱԲԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿՑ ՍԱՄԱՐԻԱՆ

Ա. — Քողովի եւ նորագոյն պեղումները. — Բ. — Խաւ-
յկեան հաղափայտութիւնը Ամարիի ժամանակ. — Գ. —
Ամարիի պալատը. — Դ. — Ամարիի ժամանակաւոր
Սամարիոյ խեցեգիրքերն ու երաւայկան գիրքեր. —
Ե. — Աւստրալիական ժամօրութիւններ. —
Զ. — Արեւայկան վերակազմները:

Ա. — ԴԱՂԱՔԸ ԵՒ ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՊԱՂՈՒՄՆԵՐԸ

Իսրայէլի քաղաքակրթութեան պատ-
մութեան մէջ նշանաւոր տեղ ունեցող
Սամարիա, մայրաքաղաքն էր նոյն ինքն
Իսրայէլի թագաւորութեան և կուսակա-
լանիստ քաղաքը՝ համանուն նահանգին:
Թամիւ թագաւորի յաջորդ Ամրի տուաւ
այս անունը քաղաքին՝ զոր շինեց Սիմե-
ոն լեւրան վրայ, զայն երկու տաղանդ
արծաթի գնելէ յետոյ սեպհականատէր Սա-
մերէն: Ներկայիս Սեպստոնիէ կը կոչուի
Իսրայէլի երբեմնի այս ծաղկեալ մայրա-
քաղաքը, զոր Հերովդէս արքայ անուա-
նեց, հաճոյ թուելու համար Օգոստոս կայ-
սեր՝ որուն ընծայ տրուած էր քաղաքը:
Սիւրապոն, Միշնա, Յուլիոս Ափրիկանոս,
Որոգինէս, Եւսեբիոս և Ս. Յերոնիմոս յա-
ջորդարար կը յիշեն Սամարիան կամ Սե-
պստոնիէն:

Քաղաքը, ի հնումն, շինուած էր զը-
ւարթ և արգաւանդ զաշտաւայրի մը մէջ,
սեղմուած եփրեմի ընդարձակ լեռնագո-
տին միջև, գրեթէ ամբողջովին ծածկուած
ալիքներով և ալպազան պտղատու ծառե-
րով: Արեւմտեան կողմէն քաղաքը կը բաց-
ուէր զաշտաւայրին ու Միջերկրական ծո-
վուն վրայ ու պաշտպանուած էր լայնա-
նիստ պարիսպներով, որոնց վրայ կը շրջէր
թագաւորը: Եւ իրաւամբ, Սամարիա Իսրա-
յէլի թագաւորութեան փառայեղ պալակն էր,
որով կրնային հպարտանալ Հրեայք: Ըստ
Ամովս մարգարէի (2, 1), Իսրայէլացիք
Սամարիան կը նկատէին «զօրաւոր քան
զամենայն քաղաքս»: Աստուած Եսայիայ
բերնով (Թ. 9) կը սպառնայ կործանել Սա-

մարիան և կոտորել Իսրայէլը: «(Պարիսպին)
աղիւսները ինկան, բայց զայն ի նորոյ պիտի
շինենք կոփածոյ քարերով» ժողովրդային
պատասխանէն յալանի կ'ըլլայ որ Քանանու
հնագոյն քաղաքներուն մեծ մասը, մէջը
ըլլալով Սամարիան, աղիւսէ շինուած էր:
Նստ հաւանական է որ փոխաբերական ի-
մաստով ալ գործածուած են վերի տողերը,
ուզելով ակնարկել ժողովուրդի բնակա-
րաններուն: Եւ արդարեւ մայրաքաղաքին
հարուստ տանուէրերուն բնակարանները
շինուած էին բոլորովին տաշուած քարերէ
և իրենց տնական զարդարանքներուն մէջ
շտայլօրէն առատ էր փղոսկրը (Ամովս՝ Գ.
15): Հարուստները թէ՛ ամարանոց ապա-
րանքներ ունէին և թէ՛ ձմեռուան յատուկ
բնակարաններ:

Հերովդէսի կողմէ ի նորոյ կառուցուած
Սամարիան, որ ինչպէս տեսնեք Սեպսա-
տիէ անունը առաւ, յունական ճաշակով
շինուած էր, շրջապատուած քսան «տաղ»
կամ 3700 մէթր երկարութեամբ շատ գե-
ղեցիկ պարիսպով մը, որ իր մէջ կը պար-
փակէր լեւրան գրեթէ ամբողջ վերնամասը:
Քաղաքին կեդրոնը կը բարձրանար Օգոս-
տոս կետրի տաճարը: Սիւնազարդ լայն
պողոտայ մը, Բաւմիրի ոճով, կ'երկարէր
քաղաքին մէկ ծայրէն միւսը, արեւելքէն
արեւմուտք ուղղութեամբ, անցնելով ակ-
րոբոլին հարաւային կողմէն: Այս սիւներէն
միայն երեսուն հատը կանգուն կը մնան,
մնացեալները գետին տապալւած են ու մա-
սամբ հողին մէջ թաղուած: Սիւնազարդ
պողոտան արեւմտեան կողմէն կը յանգէր
զօյգ մը մեծադիր աշտարակներով զրան
մը. աշտարակները բոլորչի էին և հոյա-
կապ տեսքով: Ո՛չ շատ հեռուն, կը տես-
նուէին աւերակները բարձր սիւններով ուրիշ
շէնքի մը, որ կը թուի դարձեալ տաճար
մը եղած ըլլալ, Բ. կամ Գ. դարուն կա-
ռուցուած հոռմէական գաղութէն: Տաճա-
րին սիւներէն տասներհինգը տակաւին կան-
գուն կը մնան մէկ մէթր բարձր իրենց կո-
նածե խարխիւներուն վրայ: Տաճարին ա-
րեւելեան կողմը յետագային, թերեւ զար-
մը յետոյ, աւելցուած կողակը, ինչպէս
նաեւ հոնկէ գտնուած կոստանդիանոս կայ-
սեր յատուկ զբաղմունքը, կը յայտնեն որ ան
Գ. դարուն վերածուած էր քրիստոնէական
պաղիլիքայի մը: Քաղաքին հիւսիսային

կողմը, բայց պարիսպէն դուրս և բըլու-
րին ստորոտը, կ'երեւայ վիմափոր ընդար-
ձակ սրահ մը, որ կը թուի եղած ըլլալ
թափոնին նախկին տեղը, որուն հողէն
դուրս ցցուած սլուները կ'երեւան ցարդ:
Չանագան չըջանակուած նորոգութիւն տե-
սած ջրուղիներ (aqueduc) քաղաք կը բե-
րէին չըջակայ լեռներու ակնադիւրհերուն
ջուրերը, հասեցնելով ստորոտը բլուրին՝
ուրկէ անտաքակոյս մաս մը կը լեցուէր
պալատան դաւթիւն ա'յն աւաղանին մէջ՝
ուր Աքաաբի ծառաները իր արիւնտ կառքը
լուացին: Քաղաքին արեւելեան ծայրը եւ
ո՛չ հեռու գէպի հոն երկարող ճամբէն, Գ.
դարուն դեռ ցոյց կուտային Աքդիտսի եւ
Նիլոսէ մարգարէին գերեզմանները՝ ուր Ս.
Յովհաննէս Մկրտչի աշակերտները Մաքե-
րոնդէն իր կտրուած գլուխը բերած էին:
Հերոդէտի կողմէ գրեթէ հիմնովին վերա-
կառուցուած և Հռոմայեցիներէն արպար
ոստանի մը ձեւը առած երբեմնի այս մայ-
րաքաղաքն էր որ կրցաւ զիմադրել զօրե-
ղագէս կազմակերպուած բանակներուն,
իր անառիկ դիրքին շնորհիւ: Արգարե, հին
Սամարիան կառուցուած էր արգաւանդ ու
մշտագալար բլուրներու շրջանակի մը կեդ-
րոնը՝ ուրկէ անդին, լայն դաշտավայրի մը
վրայէն ու գէպի արեւմուտք, կ'երկարէր
Միջերկրական ծովը: Հոս տեղն է ըսելու
որ քաղաքին ու զլիսաւորաբար լերան՝ ու-
րուն վրայ շինուած էր քաղաքը՝ Սեմերոն
կոչուելը պարզ պատահականութիւն մը
էր: Երբայերէն՝ Շոմեղոն, ասորերէն՝ Սա-
մերիմա և յունարէն՝ Սամարիա կը նշանա-
կեն «պահականոց, դիտարան»: Ասիկա
կարծիքն է Ռենանի, զոր իրմէ վերջ ու-
րիշներ ալ ընդունեցան: Ու Ամրի թագա-
ւոր ասկէ աւելի լաւ դիրք մը չէր կրնար
ընտրել իրեն իբր մայրաքաղաք, դիրք մը՝
որ շուտով պիտի ստանար ռազմագիտական
կարեւորութիւն, դիւրաւ զիմադրելու հա-
մար լաւապէս կազմակերպուած բանակնե-
րու: Եւ արգարե, երկրի բովանդակ շըր-
ջապատին մէջ Սամարիան էր որ զիմադրեց
Գիկլադպիլէրսիի (733-732՝ Ք. ա.) արշա-
ւանքին, ու Սարկոն երեք տարի տեղող ջան-
քերէ վերջ հալիւ կարողացաւ գրաւել զայն
(722՝ Ք. ա.): Քաղաքին բարձր և ամրաց-
եալ դիրքին կարեւորութիւնը ա'յն ատեն
յայտնի եղաւ երբ Ասորեստանի Պէն-Հա-

տատ Բ.ի սպաներն ու ծառաները ըսին
իրեն. «Աստուած լերանց է Աստուածն Իս-
րայէլի, և ո՛չ Աստուած դաշտաց» (Գ. Թա-
վաւորութեանց՝ Ի. 23), ու ա'յս էր պատ-
ճառը՝ որ Իսրայէլացիք յաղթեցին Ասու-
րեստանցիներուն: «Եթէ վա'րը, բաց դաշ-
տին մէջ կուրինք, կը շարունակեն թա-
գաւորին սպաները, անպայման պիտի յաղ-
թենք իրենց» (ա'նդ):

Սամարիա այնպիսի հոյատեսիլ համա-
նանկար մը կը պարզէ՝ որ դիւրաւ կ'ոգե-
կուէ, եզակի ու ժգնութեամբ մը, յաղ-
թական անցեալը իր ասոյեան քրոջ՝ Երու-
սաղէմի, իր գլեցազն թագաւորներուն գոր-
ծունէութիւնն ու համայքը, զինուորական
պահազուններուն ցասկոտութիւնը և իր
մարգարէներուն եռանդը: Ըսինք որ բլու-
րին գաղաթէն Միջերկրական ծովը կը տես-
նուէր ու պալատին դարաժապներէն աւելի
կ'ընդարձակուէր ծովուն տեսողութիւնը.
ասով դիւրաւ կը բացատրուի այն սերտ
յարաբերութիւնը՝ զոր Սամարիա ունէր
Տիւրոսի հետ: Սողոմոն թագաւոր առե-
տրական դաշինք կնքած էր Հիւրամ թա-
գաւորի հետ ու Աքաաբ զինակցած էր
Իդրեահազիլ հետ, կնութեան առնելով ա-
նոր եղբայր աղջիկը: Մինչև այդ թուա-
կանը անծանօթ եղող բարգաւաճ շրջան
մը բացուեցաւ Իսրայէլի թագաւորութեան
համար ու պէտք է հաւատալ որ առանց
մասնաւոր վարչաձև մը ունեցող Իսրա-
յէլի պետութիւնը իրեն համար վերջնա-
կանապէս ընտրած էր իր թէ՛ մայրաքա-
ղաքը եւ թէ՛ իր արքայատոհմը: Ասորես-
տանցիներուն համար, մինչև Սամարիոյ
անկումը, Իսրայէլի երկիրը քնաց իբր «Սա-
րիի երկիրը» և այսպէս ալ քնաց, վասն
զի իրենց համար «Մար-հումրի»-ն բը-
նակիչն էր Պէլթ-Հումրիին կամ Իսրայէլի
երկրին:

Աքաաբի օրով հիւսիսի թագաւորու-
թեան փառքը չի հաստատուել միայն Դա-
մասկոսի Արամէացիներու վրայ իր տարած
յաղթութեամբը և ո՛չ ալ մինչև Մովսրի
լեռները իր տարածած իշխանութեամբը.
այլ առաւելապէս իր ա'յն քաղաքականու-
թեամբը՝ որով զիտցաւ սերտ համաձայնու-
թիւն մը կնքել Տիւրոսի և Յուդայի թա-
գաւորութեանց հետ:

Սամարիոյ կամ Սեբասդիոյ բլուրին վե-

րին մասը մասամբ գտնուեցաւ 1908ին, չնորհիւ Հարվըրտի ամերիկեան Համալսարանին կողմէ կատարուած պեղումներուն, G. Schumacherի հսկողութեան տակ, Fisher և Lyon իր օգնականներով: Պեղումները տեղեցին երկու տարի: Յայտնի է որ Սամարիոյ նախկին վայրը բնակուած էր մինչև այն օրը՝ երբ Ամրի գնեց զայն, հոն փոխադրելու համար իր մայրաքաղաքը: Ծիշտը ըսելով, Ամրին կանխող ժամանակի յատուկ կաւեղէն ո՛չ մէկ բեկոր երևան եկաւ պեղումներու ընթացքին: Մինչեւ ժայռին խորը կատարուած պեղումներէն ինչ որ կարելի եղաւ գտնել, բոլորն ալ երկաթի դարու բեկորներ էին: Ժայռին երեսին վերայ միայն գտնուեցան նոր քարի դարու բնակութեանց յատուկ հետքեր: Կ'արժէ ուրիշն նկատի ունենալ որ գտնուած կաւանօթները բոլորն ալ Ամրիին յաջորդող շրջաններուն յատուկ են: Ժայռին մէջ փորուած էին ահագին թիւով հին ջրամբարներ (citerne) . իսկ ժայռին երեսին վրայ ալ բազմաթիւ ջրանցքներ և կաւաններ բացուած էին, տաշտած և շատ մը խորշերով, որոնք կը թուին ըլլալ զոհադուրութեանց կամ պաշտամունքի վայրեր: Հաւանաբար այս միւսնոյն տեղւոյն վրայ էր որ, արքայական պալատին մերձակայքը, բարձրացած էր Բահաղի տաճարը: Աւելի վերջերը, այս շէնքերուն տեղ կառուցուեցան ընդարձակ շէնքեր, ցցուած կամ կոճիկ ու անկիւններու յատուկ խոշոր քարերով, որոնց ստորերկրեայ մասերուն վերայ Հերովդէս շինեց Օգոստոս Կեսարի նուիրուած տաճարը: Տասնըմեկ աստիճանով մեծ սանդուղէ մը կ'իջնէին գետնայարկ սրահ մը՝ որուն վրայ է որ կառուցուած էր տաճարը և որուն քարայտակին առջև տապալած կը մնան հսկայ սիւներու չորս խորիսները, իւրաքանչիւրը 1,25 մէթր տրամագիծով: Քիչ մը անդին կը տեսնուի տորիական ոճով սիւներու խոյակներէն մին: Տաճարին արեւմտեան կողմը կը գտնուէր սեղան մը՝ որուն մօտ լատիներէն երկու արձանադրութիւններ երևան եկան, I. O. M. զիրերով՝ որոնցմէ յայտնի կ'ըլլայ որ Արամազդի նուիրուած էր: Քիչ մը հեռուն գտնուեցաւ հաշմուած արձան մը՝ որ կը կարծուի Օգոստոս Կեսարինը եղած ըլլալ: Անդուրին ստորտը, լայն պատուան-

գանի մը վրայ, կանգնած էր ձիաւորի մը արձանը: Սեղանին մերձակայքը, պատի մնացորդին տակէն Schumacher գտաւ էգէտ Յերոսովամի կնիքը: Ցցուն ուրիշ քարեր կը թուէին բեկորները եղած ըլլալ պարսպի այն լայն պատին՝ որ Կ'եզերէր լեռան ամբողջ վերին գտրատափը: Տաճարին աւերակներուն տակէն երևան եկան նոյնպէս ամէն դարու յատուկ խիստ բազմաթիւ կաւանօթներ, քարերուն հետ ցլրուցան խառնուած: Բոլոր այս պեղումներէն ի յայտ եկաւ որ Սամարիոյ կամ Աեպատիոյնի հնագոյն շէնքերը կառուցուած էին Ամրիի օրով, մեծցած ու ընդարձակուած Աքաարի օրով և վերանորոգուած՝ Յերոսովամ Բ.ի թագաւորութեան ժամանակ: Երևան հանուած որմերու և աշտարակներու քանի մը մասերը կը հաստատեն հին ճարտարապետներու վարպետութիւնը և այն խնամքը՝ որով կը կերտէին իրենց վստահուած շէնքերը: Ամրիի ժամանակէն իսկ շէնքերու պատերուն քարերը ցցուն (bossage, սիւրի) ձևով կոփուած ու այնպէս դրուած էին, ոճ մը՝ որ գրեթէ անխափան կերպով կը շարունակուի դեռ մինչև մեր օրերը, Սուրիոյ և Պաղեստինի մէջ: Կոճիկ քարերու այս դրութիւնը աւելի կանոնաւորուած ու ընդհանրացած է Աքաաբի օրով, այն տարբերութեամբ միայն՝ որ այդ ոճը ո՛չ թէ զարգարանքի մը համար ընդունուած է, այլ աւելի զուարցնելու համար քարերուն իրարու վրայ դրուիլը, կարելի եղածին չափ խնայողութիւն ընելու համար գէթ ճակատի պատերուն քար տաշելուն մէջ:

Հակապ ԱՐՏԱՆԱԶԻ ԱՐԵՎԻՍԱՌՊՈՍ

(Երբեմնեւ)

